

Andrzej Gusak, Nadia Czubochoa

Профілактика насильницької злочинності неповнолітніх

Scientific Bulletin of Chełm - Section of Pedagogy nr 1, 167-180

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

ANDRZEJ GUSAK, NADIA CZUBOCHA

Волинський національний університет імені Л. Українки, Луцьк

АНОТАЦІЯ: У нинішніх соціально-економічних і соціально-політичних умовах зростання різних форм девіантної поведінки, злочинності, аморальних проявів є нагальною проблемою всього суспільства. У зв'язку з цим актуальності набуває профілактика протиправної поведінки дітей та підлітків, що висвітлено в статті. Акцентується увага на профілактичній діяльності, яка забезпечує захист суспільства від злочинних посягань та дозволяє кожному члену суспільства вибрати правовий шлях розв'язання соціальних конфліктів. Підкреслюється значимість проблеми у зв'язку з найбільш вразливими групами суспільства, які можуть бути піддані негативному впливу від дорослого населення, що часто призводить до негативних наслідків у підлітковому середовищі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: попередження злочинності серед неповнолітніх, комісії у справах молоді, органи соціального захисту, правопорушення неповнолітніх

З аналізу джерел кримінально-виконавчого та кримінального права ми можемо констатувати, що злочинність неповнолітніх хоча і є складовою частиною злочинності взагалі, однак, має свої специфічні особливості, що дозволяє розглядати її як самостійний об'єкт вивчення кримінології. Відомо також, що між злочинністю неповнолітніх і злочинністю дорослих існує тісний зв'язок. Водночас, злочинності неповнолітніх властиві також свої особливості кількісних та якісних характеристик.

Слід наголосити на тому, що досвід кримінологічних досліджень досить переконливо доводить: «організація ефективного попередження злочинності неповнолітніх можлива лише за наукового аналізу її стану, динаміки та структури, з урахуванням тенденцій соціально-економічного та політичного розвитку, характерних як для всієї держави, так і для окремих регіонів»¹. Такий аналіз злочинності

¹Zob. I. В. Наумова, *Стан злочинності неповнолітніх у 1992-2000 рр.*, http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/n2001_4/naumova.htm. [dostęp: 15.03.2012].

неповнолітніх дозволить визначити головні напрямки більш глибокого вивчення її детермінант та передумов успішної ресоціалізації неповнолітніх злочинців.

Зазначимо, що сучасна криміногенна ситуація в Україні – якісно новий феномен як за масштабами злочинних проявів, так і за ступенем їх руйнівного впливу на життєдіяльність суспільства, забезпечення прав і свобод громадян.

Поняття «профілактика», що означає в широкому сенсі попередження будь - яких небажаних явищ, з 1970-х років почало наповнюватися правовим змістом. На думку А.П.Закалюка, під профілактикою злочинності розуміється діяльність з усунення причин і умов вчинення злочинів особою, яка ще не виявило злочинного наміру, але його поведінка свідчить про високу ймовірність переростання останнього у злочинне діяння².

Віктимологічна профілактика – це сукупність державних і громадських заходів, спрямованих на запобігання злочинності через зниження в населення загалом або в конкретних громадян ризику стати жертвою злочинних посягань.

У віктимологічній профілактиці вирізняються два основні напрями запобіжних заходів, об'єктами яких є віктимологічні ситуації:

- індивідуальна – віктимологічна профілактика, спрямована безпосередньо на потенційних і реальних жертв;
- загальна, чи індивідуально-групова – віктимологічна профілактика, зорієнтована на груповий рівень.

При реалізації першого напрямку увагу приділяють заходам, спрямованим на усунення віктимно небезпечних ситуацій (патрулювання, обладнання технічними засобами охорони й безпеки, поліпшення організації дорожнього руху, залучення громадськості до вирішення завдань колективної та особистої безпеки тощо).

При реалізації другого напрямку необхідно здійснювати заходи виховного впливу, професійного навчання, правової пропаганди, медичного характеру, забезпечення населення спеціальними засобами захисту тощо.

Слід зазначити, що основні завдання віктимології полягають у тому, щоб:

- виявити коло осіб, які можуть стати жертвами злочинів;
- встановити взаємозв'язки між поведінкою потерпілих і злочинців
- вивчати віктимні риси особи як визначальний фактор злочинних посягань;

² Рог. А. П. Закалюка, *Прогнозування і попередження індивідуального злочинного поведінки*, Київ 1986, с. 16.

- розробити запобіжні заходи, спрямовані на недопущення можливого перетворення осіб у жертв злочинів;
- взяти до уваги поведінку потерпілого при індивідуалізації покарання винного у вчиненні злочину;
- визначити обсяги шкоди (матеріальної, фізичної, моральної), що заподіюється певним злочином або злочинністю загалом³.

Здійснення зазначених заходів забезпечується конкретними органами і установами, що складають систему. У число суб'єктів системи профілактики злочинності неповнолітніх входять комісії у справах неповнолітніх і захисту їх прав, органи та установи соціального захисту населення, освіти, охорони здоров'я, внутрішніх справ, опіки та піклування, служби зайнятості та ін⁴.

Кілька слів необхідно приділити кожному з цих названих суб'єктів профілактики.

Комісія у справах неповнолітніх (КДН) - постійно діючі органи при виконкомах районних у містах, міських і обласних рад. Утворювалися з представників органів рад і громад, організацій для запобігання бездоглядності, правопорушень неповнолітніх, влаштування дітей і підлітків та охорони їхніх прав, координації діяльності з цих питань, розгляду справ про правопорушення неповнолітніх і контролю за умовами утримання неповнолітніх та проведення з ними виховної роботи у спец, виховних установах. Основне завдання КДН - попередження правопорушень, бездоглядності і антигромадських дій цієї вікової групи населення. Це завдання має досягатися шляхом організації контролю за умовами виховання, навчання, утримання неповнолітніх, застосування заходів впливу щодо неповнолітніх та їх законних представників. На практиці основний час в роботі КДН приділяється розгляду справ про правопорушення неповнолітніх, підготовці матеріалів, які подаються до суду з питань, пов'язаних з утриманням неповнолітніх у навчально-виховних установах закритого типу, розгляду подань органів освіти про виключення неповнолітніх з установи загальної освіти. Соціальні функції КДН полягають у наданні допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні, соціальної реабілітації неповнолітніх, які потребують державної допомоги.

³ Рог. Н. І. Вітрів, *Кримінологічна характеристика правопорушень молодіжного віку*, Київ 1981, с. 9.

⁴ Рог. Е. Б. Мельникова, *Ювенальна юстиція. Проблеми кримінального права, кримінального процесу та кримінології*. Федеральний закон «Про основи системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх», Справа 2000, с. 198.

Необхідно відзначити, що самі комісії не мають прямих повноважень у боротьбі з правопорушеннями неповнолітніх і свої функції вони виконують, перш за все, за допомогою здійснення координації з іншими організаціями, котрі займаються «неблагополучними» підлітками, які були поставлені на облік комісією у справах неповнолітніх.

Другим названим елементом системи органів профілактики злочинності неповнолітніх є *органи соціального захисту* - це територіальні центри соціальної допомоги, психолого-педагогічної допомоги, центри екстреної психологічної допомоги (телефони довіри). Головна особливість цих органів полягає в тому, що вони більшою мірою націлені на проведення індивідуальної змістовної профілактичної роботи з тими підлітками, хто опинився у важкій життєвій ситуації. У цю роботу входить і безкоштовне надання соціальних послуг, тісна співпраця з сім'єю, допомога в організації дозвілля неповнолітніх і т.д.

Третім елементом системи профілактики є *спеціалізовані установи, що здійснюють профілактику бездоглядності та правопорушень неповнолітніх*, - державні установи соціального обслуговування - спеціалізовані установи для неповнолітніх, які потребують соціальної реабілітації (соціально-реабілітаційні центри для неповнолітніх, соціальні притулки для дітей та підлітків, центри соціальної допомоги сім'ї і дітям; загальноосвітні установи, освітні установи початкового професійного, середнього професійної освіти, спеціальні навчально-виховні установи відкритого та закритого типу органів управління освітою та інші установи, які здійснюють освітній процес відповідно до статутів зазначених установ та положеннями про них.

Особливість цих установ полягає в тому, що вони надають строкову екстрену допомогу неповнолітнім, які опинилися у важкій життєвій ситуації переважно на «стаціонарної» основі (у той час як органи соціального захисту на «амбулаторної» основі). До таких установ належать:

- a) соціально-реабілітаційні центри;
- b) соціальні притулки, що забезпечують тимчасове проживання дітей;
- c) центри допомоги дітям, що залишилися без піклування батьків.

Наступним елементом профілактики є *заклади освіти та органи управління освітою*. До компетенції цих інститутів належить: введення і реалізація методик, спрямованих на формування законослухняної поведінки, проведення комплексних психолого-медико-педагогічних обстежень для визначення необхідних форм навчання і виховання; виявлення дітей, які пропускають заняття, і допомогу по отриманню

освіти; допомогу сім'ям у вихованні та навчанні дітей; організація відпочинку та дозвілля неповнолітніх.

До установ освіти, відповідальним за профілактичні функції також відносяться дитячі будинки та школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування.

Значну роль серед установ освіти у справі індивідуальної профілактики правопорушень неповнолітніх мають спеціальні навчально-виховні установи відкритого та закритого типу органів. У відкриті навчально-виховні установи приймаються діти за постановами КДН з метою проведення їх психолого-медико-педагогічної реабілітації (фактично перевиховання). До установ ж закритого типу, що мають більш суворий режим, приймаються неповнолітні, які за вчинення суспільно-небезпечних діянь були звільнені від покарання або не досягли віку кримінальної відповідальності, або в силу відставання у психічному розвитку не могли повною мірою усвідомлювати суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) та керувати ними. В установах закритого типу також проводиться психолого-медико-педагогічна реабілітація неповнолітніх.

П'ятим елементом профілактики злочинності неповнолітніх є *органи та установи у справах молоді*, установи культури, спорту, туризму, молодіжні об'єднання, інші громадські організації та рухи. У межах своєї компетенції вони беруть участь в організації виховання, відпочинку, дозвілля та зайнятості неповнолітніх. Основними завданнями органів у справах молоді є координація діяльності молодіжних організацій і надання їм фінансової підтримки.

Діяльність шостого елемента системи профілактики - *органів управління та закладів охорони здоров'я*, останнім часом стає все більш істотною.

Органи та заклади охорони здоров'я зобов'язані сприяти реалізації права громадян на участь в управлінні охороною здоров'я і проведенні громадської експертизи з цих питань.

При органах та закладах охорони здоров'я можуть створюватися громадські консультативні або наглядові ради, які сприятимуть їх діяльності та забезпечуватимуть інформованість населення і громадський контроль в галузі охорони здоров'я.

В умовах неухильного зростання психічних відхилень, алкоголізації та наркотизації молоді, соціальна роль надання психіатричної та наркологічної допомоги, здійснення лікувально-відновного процесу істотно зростають. Органи охорони здоров'я організовують поширення санітарно - гігієнічних знань серед неповнолітніх, їх батьків

або законних представників, реалізують пропаганду здорового способу життя, ведуть цілодобове приймання неповнолітніх, надають медичну допомогу.

Сьомим елементом профілактики злочинності неповнолітніх є *органи та установи внутрішніх справ*, серед яких провідними є підрозділи органів внутрішніх справ у справах неповнолітніх (ОППН). Серед численних функцій ОППН особливо виділяються дві. Перш за все, це проведення індивідуальної профілактичної роботи з тими неповнолітніми, які знаходяться не просто у важкій життєвій ситуації, а являють суспільну небезпеку для суспільства. До таких закон відносить: неповнолітніх, які вживають наркотичні засоби або психотропні речовини без призначення лікаря, або вживають одурманюючі речовини; вчинили адміністративне правопорушення, як до, так і після досягнення віку, з якого настає адміністративна відповідальність; звільнених від кримінальної відповідальності або не підлягають їй по різних підставах; обвинувачених або підозрюваних, щодо яких не було обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту. До компетенції ОППН також відноситься профілактика рецидивної злочинності: ці органи повинні працювати з неповнолітніми, звільненими від відбування покарання або отримали відстрочку від відбування покарання або виконання вироку на різних підставах; звільнених від покарання за вчинення злочину із застосуванням примусових заходів виховного впливу; засуджених умовно або засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; звільнених з установ кримінально-виконавчої системи, або повернулися з спеціальних навчально-виховних установ закритого типу, якщо вони в період перебування в них допускали порушення режиму, після звільнення (випуску) знаходяться в соціально небезпечному положенні або потребують соціальної допомоги, реабілітації. Крім того, ОППН зобов'язані проводити роботу із законними представниками, не виконуючими своїх обов'язків з виховання зазначених вище категорій неповнолітніх.

Другий, може бути ще більш важливою функцією ОППН є виявлення осіб, які залучають неповнолітніх до вчинення злочину і антигромадські дії.

Допоміжними елементами профілактики злочинності неповнолітніх є органи опіки та піклування і органи служб зайнятості. Ці елементи профілактики названі допоміжними, оскільки їх діяльність у профілактиці носить переважно розпорядчо-контрольний характер, не пов'язаний із змістовною роботою з неповнолітнім або його родиною.

Таким є загальний огляд системи органів, що здійснюють профілактику злочинності неповнолітніх.

Кожен етап унікальний і представляє собою комплекс різних заходів, що застосовуються до важких підлітків. Загалом, система профілактики злочинності неповнолітніх виглядає так:

- 1) рання профілактика (завданням є оздоровити середу і надати допомогу неповнолітнім, які опинилися в несприятливих умовах життя і виховання ще до того, як негативна дія цих умов позначиться на поведінці таких осіб);
- 2) безпосередня профілактика (не допустити перехід на злочинний шлях і забезпечити виправлення осіб зі значним ступенем дезадаптації, які роблять правопорушення неприступної характеру);
- 3) профілактика предпреступного поведінки (не допустити перехід на злочинний шлях і створити умови для виправлення осіб, які систематично здійснюють правопорушення, характер і інтенсивність яких вказують на ймовірність скоєння злочину в найближчому майбутньому);
- 4) профілактика рецидиву (попередити рецидив підлітків, раніше скоїли злочини, не допустити негативного впливу цих підлітків на законослухняних неповнолітніх).

Етап ранньої профілактики - один з найбільш важливих етапів запобігання злочинності неповнолітніх. На ньому відбувається попередження та усунення істотних порушень нормальних умов життя і виховання неповнолітніх, усунення джерел несприятливого впливу на умови життя і виховання неповнолітніх, коректування неправильного розвитку особистості в початковій стадії, а також нормалізація умов середовища життя і виховання конкретних підлітків або їх певних груп.

Профілактична діяльність з оздоровлення обстановки в сім'ї повинна здійснюватися в наступній послідовності:

1. виявлення неблагополучних сімей;
2. діагностика сімейного неблагополуччя;
3. здійснення профілактичних заходів щодо нормалізації мікроклімату в сім'ї;
4. прийняття адміністративних і кримінально - правових заходів впливу на батьків, які злісно порушують обов'язки по вихованню дітей.

Виявлення сімей, де не забезпечують належного виховання чи належні умови життя і розвитку підлітків, представляє собою трудомісткий процес збору та аналізу різної за змістом інформації з численних джерел. Серед таких джерел можна виділити: листи, скарги, заяви громадян, організацій та установ про правопорушуючій поведінці членів тієї чи іншої сім'ї; адміністративні матеріали щодо дорослих, що мають сім'ю і дітей (доставлених і поміщених у медичний витверезник, затриманих за дрібне

хуліганство, дрібне розкрадання та ін); матеріали медичних установ щодо осіб, які мають неповнолітніх дітей, про захворювання хронічним алкоголізмом, наркоманією; матеріали шлюбнорозлучних процесів у судах, дані паспортних столів, відділів РАГСу, ЖКГ, служб соціального захисту населення про самотніх матерів, вдів і вдівцям, виховують неповнолітніх дітей, які відчувають сильні матеріальні труднощі; дані служб зайнятості про сім'ї, де батьки, які мають дітей, є безробітними.

Для виявлення сімей з ознаками неблагополуччя, можна рекомендувати проведення у навчальному закладі опитувань, як для самих підлітків, так і їх батьків, близьких родичів за допомогою педагогів, вихователів та інших осіб, підготовлених для цих цілей. До розробки питань необхідно залучати фахівців: психологів, педагогів, юристів, соціальних працівників, соціологів та ін.

Профілактичні заходи щодо нормалізації обстановки в неблагополучній сім'ї припускають здійснення різних заходів соціально-правової, соціально-педагогічної та медико-психологічної допомоги сім'ям. Попередження несприятливого впливу на підлітка з боку сім'ї повинно носити комплексний характер, поєднуючи в собі заходи переконання, примусу і допомоги.

Плануючи профілактичні заходи, необхідно аналізувати фактори, що лежать в основі сімейного неблагополуччя. Якщо несприятлива обстановка в сім'ї створена в силу об'єктивних причин, наприклад, із-за тривалої і важкої хвороби батьків, їх зайнятості, тривалих відряджень, поганих житлових умов, то в подібних ситуаціях допомогу, зокрема, може полягати в приміщенні підлітків у школу-інтернат, групу продовженого дня, поліпшення житлових умов і т.п. Багатодітним, неповним, а також іншим сім'ям, які відчувають матеріальну скруту, необхідно надавати в першочерговому і безумовному порядку різну матеріальну допомогу (продуктами харчування, одягом, у грошовій формі), причому у розмірах, дійсно необхідних.

На думку Ю.М.Антоняна, в соціальну підтримку матерів - однаків повинна входити не тільки виплата їм дебнежного посібника, а й надання можливості більше заробляти, підняти соціальний престиж своєї праці, отримати більш високу кваліфікацію і т.д.⁵.

Виключне значення має попередження негативного впливу на підлітків з боку батьків. Це, перш за все, сім'ї, де батьки через свого антигромадського або злочинного способу життя не створюють елементарних умов для виховання дітей, допускають

⁵ Пор. Ю. М. Антонян, *Злочинність серед жінок*, Київ 1992, с. 221.

жорстоке поводження з ними, втягують дітей у злочинну та антигромадську діяльність, пиячать, ведуть аморальний спосіб життя. Очевидно, що підлітки з таких сімей потребують заходи соціально-правової охорони. У таких випадках обґрунтованим буде рішення про позбавлення батьків батьківських прав і передачі підлітків до дитячої установи або іншим особам за умови, що такі особи зможуть забезпечити їх належне виховання. Зрозуміло, такі заходи повинні застосовуватися лише тоді, коли виявляться безрезультатними бесіди з батьками; надана допомога (педагогічна, матеріальна чи інша); вплив громадських організацій, трудових колективів або адміністрацій за місцем роботи; застосування адміністративних заходів; заходів, спрямованих на лікування батьків від алкоголізму, наркоманії; обмеження дієздатності і т.д.

Однак необхідно врахувати, що відірваність від батьків робить деяких неповнолітніх ще більш безпорадними. Може в такій ситуації більш доцільно буде застосування обмеження батьківських прав. Такий захід надає широкі можливості для здійснення профілактичного впливу на батьків, а так само дає їм шанс змінити свою поведінку.

Наступний рівень ранньої профілактики - рівень освітньої установи. Він був обраний мною з урахуванням того, що освітня установа є для неповнолітнього одним з основних сфер життєдіяльності, в якому на рівні з родиною відбувається формування особистості підлітка, його морально-психологічних основ поведінки.

Рання профілактика на рівні освітньої установи повинна включати:

1. педагогіку ненасильства. Педагогіка ненасильства в якості основного компонента ранньої профілактики насильницьких злочинів неповнолітніх може бути включена не тільки в систему загальної освіти, а й дошкільного виховання, так як основи агресивної поведінки особистості закладаються в дуже ранньому віці. Її основні ідеї активно популяризуються в усьому світі структурами ООН, і перш за все, ЮНЕСКО (програми «культури миру і демократії») полягають у поданні, що міжособистісні стосунки підлітків повинні будуватися на принципах діалогу, позитивного ставлення один до одного, відкидання насильства (психічного, фізичного) як способу вирішення конфліктів;

2. педагогіку здорового споживацтва. Даний компонент соціального виховання орієнтований, як це можна припустити, на ранню профілактику корисливих злочинів неповнолітніх, складових абсолютну більшість у структурі цієї злочинності. Метою педагогіки здорового споживацтва є формування в учня здатності орієнтуватися

і протистояти на особистісному рівні деструктивним «спокусам», а також здатності учня правильно організувати своє дозвілля;

3. педагогіку духовно-моральних основ сім'ї. Ця складова орієнтована на профілактику статевої розбещеності дітей. Сьогодні, коли сучасна масова культура пропонує моду на гіперсексуальність, коли все більш відчутне число підлітків, і зокрема, дівчаток хочуть тільки «добре одягатися і їсти, займатися сексом і спати», так важливо, щоб школа стала тим середовищем, яка б пропонувала інші цінності підростаючому поколінню;

4. педагогіку правового виховання. Під правовим вихованням розуміється діяльність, спрямована на формування правової свідомості, правової культури учнівської молоді, повагу до права, його цілям, переконаності в його необхідності та цінності, звичка і потреба в будь-якій ситуації діяти правомірно.

Натомість у багатьох сучасних школах, навпаки, створюється негативна, нагнітає атмосфера. Вчителі нерідко ділять учнів на дві групи. У першій групі ті школярі, хто має достатні розумові здібності, на основі яких ними досягається академічний успіх з подальшою перспективою отримання престижного вищої освіти. Ця група завжди визнана, має високий соціометричний статус у школі, і, як правило, для її членів вкрай рідкісним є відхиляється (або злочинне) поведінку. Друга ж група складається з учнів з менш вираженими розумовими здібностями, слабо розвиненим інтелектом і низькою навчальною підтримкою сім'ї, - усе це об'єктивно заважає досягти академічного успіху в школі. Але так як середня школа орієнтована переважно на роботу з першою групою учнів і визнання їх високого статусу та успіху, то друга з самого початку навчального процесу починає відчувати себе неповноцінною, незадоволеною своїм становищем і статусом. Нерідко педагоги таких невстигаючих учнів «стигматизуючого» як ледарів, невдах, другосортних, і в результаті чого багато хто з них намагаються реалізувати себе в девіантну поведінку та неформальних об'єднаннях, що автоматично переводить їх у групу ризику.

Перейдемо до наступного етапу профілактики злочинності неповнолітніх - безпосередньої профілактики. Вона необхідна, якщо на попередньому етапі не було попереджено формування у неповнолітнього схильності до правопорушень і він почав їх робити. На даній стадії також здійснюється нормалізація умов життя і виховання, оздоровлення середовища. Разом з тим, істотно збільшується вплив на самого неповнолітнього, включаючи при необхідності заходи правового характеру. Сюди відносяться, наприклад, заходи контролю за поведінкою підлітків-правопорушників з боку підрозділів ОВС по попередженню правопорушень неповнолітніх; заходи, що

застосовуються до батьків; примусові заходи виховного впливу, що застосовуються судами, комісіями у справах неповнолітніх до підлітків-правопорушників. Примусові заходи не є найефективнішими. Необхідно постаратися привернути інтерес підлітка, направити його енергію в потрібне русло.

Наступний етап профілактики, а саме профілактика передпреступного поведінки, утворюють заходи щодо неповнолітніх, яких можна розглядати як що у силу розвитку криміногенної мотивації на межі здійснення злочину. Тут використовуються заходи, реалізовані в процесі щоденного, інтенсивного і демонстративного контролю за поведінкою, зв'язками і проведенням часу неповнолітнього. Ці заходи мають завдання утримати від переходу на злочинний шлях.

В якості прикладу до цього етапу профілактики хочу привести програму щодо введення в загальноосвітніх установах інспекторів у справах неповнолітніх, яка успішно реалізується у Волгоградській області і Ставропольському краї. У школах цих районів з метою вдосконалення та координації роботи з профілактики правопорушень запроваджено ставки заступників директорів з правового виховання. Центром профілактичної роботи є кабінети правового виховання, в яких зібрані матеріали, що відображають спільну роботу відділень органів внутрішніх справ, комісій у справах неповнолітніх і захисту їх прав, папки з документацією, плани роботи, картотеки і т.д. За рахунок місцевого бюджету введені одиниці шкільних інспекторів. Їхнє основне завдання - активація діяльності з попередження злочинів неповнолітніх, а також пильну увагу за підлітками, які вже зарекомендували себе, як правопорушники, контроль за їх поведінкою, зв'язками і проведенням часу.

За кожним інспектором закріплена школа і прилегла до неї територія. Присутність в школі такого співробітника дозволяє своєчасно надавати необхідне правове вплив на неповнолітніх, які потрапили під негативний вплив або схильних до скоєння правопорушень. Аналіз підсумків їх роботи показав зниження протиправної активності з боку учнів шкіл. Намітилися також тенденції до загального оздоровлення криміногенної обстановки і на територіях, прилеглих до шкіл.

Останній етап, це етап профілактики рецидиву. Дуже важливо зрозуміти, як слід впливати на підлітка, який всупереч всім заходам профілактики все-таки вчинив злочин. Чи слід застосовувати до нього всі міри покарання, або доцільніше продовжувати виховний процес. Постараємося відповісти на це питання шляхом розгляду моделей правосуддя у справах неповнолітніх.

1. Каральна модель - найпоширеніша модель у світі. Під каральним правосуддям мається на увазі широка ідеологічна база, яка віддає перевагу покарання у вигляді позбавлення свободи і менше приділяє уваги реабілітаційним завданням. Пріміщення підлітка у виховну колонію ускладнює і практично зводять до мінімуму завдання його перевиховання. За даними дослідження⁶, неповнолітні в'язні - сама беззахисна і бідна частина тюремного населення. Приниження, знущання, побиття, зґвалтування - повсякденна реальність установ для «малоліток». Кримінологами добре відомо: чим у більш ранньому віці людина опинилася в закритому закладі, тим більша ймовірність того, що він стане рецидивістом, тюремним довгожителем, людиною, приреченим на «вічне» вигнання з нормального людського суспільства.

2. Терапевтична модель. Відповідно до цієї моделі злочинну поведінку розглядається як симптом прихованих порушень, при цьому природа і серйозність злочину порівняно менш важливі, ніж забезпечення терапевтичних послуг для зцілення цих порушень. Злочин не розглядається саме по собі, воно є знаком порушення процесу соціалізації. Втручання компетентних органів має виправити це соціальне відхилення, застосовуючи методи, адекватні особистісним проблем і потреб молодого правопорушника. Таким чином, терапевтична модель не визнає функцію покарання і навіть як би виправдовує правопорушника, зводячи до мінімуму його відповідальність за правопорушення. Оцінюючи ці дві моделі здійснення правосуддя над неповнолітніми можна м'яко сказати, що вони і в практичному і в концептуальному плані не досконалі.

3. Модель відновного правосуддя. Ця модель прагне боротися із злочинністю, привертаючи увагу до збитку, що виникає при вчиненні конкретного злочину і надаючи першорядне значення компенсації на користь жертви. Відновне правосуддя робить акцент на необхідності активного залучення жертви, суспільства і правопорушника в процес, в центрі уваги якого знаходиться засудження правопорушника, прийняття ним відповідальності та відшкодування збитків від злочину. Поняття «відповідальності» тут означає те, що ви розумієте, що скоїли аморальний вчинок і готові зробити все необхідне, щоб виправити це. При цьому правопорушник знаходиться не на узбіччі процесу, а активно бере участь у їхній долі. Головна цінність, якої дотримується відновне правосуддя, полягає в збалансованому обліку потреб правопорушників, жертв і суспільства, як трьох клієнтів системи правосуддя.

⁶ Рог. *Особливості роботи кримінально-виконавчих інспекцій з неповнолітніми засудженими: матеріали регіонального навчального семінару з співробітниками кримінально-виконавчих інспекцій*, Томськ 2004, с. 12.

Відновне правосуддя - це досить ефективна, на мою думку, модель, але все ж вона може бути застосована не до всіх неповнолітнім правопорушникам. Отже, постає наступна проблема: як запобігти повторному потраплянню на злочинний шлях підлітків, які були позбавлені волі.

За законом, умови утримання, харчування, правове становище для неповнолітніх ув'язнених має бути значно краще, ніж в установах для дорослих, реальність цього не відповідає. Засуджений підліток живе в світі, де практично немає вільного особистого часу, як немає і можливостей для прояву почуттів, бажань і прагнень, які були доступні дітям на волі. У зоні все обмежено: ніч у загальних кімнатах на 15-30 чоловік, підйом і відбій по дзвінку, пересування по території колонії строем від одного будинку до іншого, робота і навчання, культурно-масові заходи. Виховна колонія - це повна відсутність будь-якої приватності, навіть природні фізіологічні потреби укладений змушений, як правило, відправляти на очах у інших вихованців.

Але навіть такі труднощі не зламають ув'язненого, якщо він буде впевнений, що його чекають, про нього пам'ятають його батьки та родичі. Проте за часткою тих, кого чекають вдома після звільнення, вони порівнянні хіба що з пенсіонерами-рецидивістами: за даними дослідників⁷, після двох (у середньому) років перебування за ґратами, велика частина вихованців втрачають зв'язок з батьками. Це часто відбувається тому, що колонія, де підліток відбуває покарання, знаходиться далеко від його будинку. У цьому зв'язку важливо надати допомогу родичам ув'язненого, щоб вони могли до нього приїхати на побачення, надіслати посилку, зустріти. Ще б добре допомогти їм зрозуміти душевний стан звільнився. Близькі укладеного як правило, не мають навіть приблизного уявлення про послетюремном синдромі і, відповідно, про те, як їм треба себе вести з повернулася з місць позбавлення волі і чому йому можна реально допомогти в перших кроках до свободи. У деяких установах, для вирішення проблеми послетюремного синдрому, працюють «Школи вивільнюваних», де засудженим читають лекції про їхні права після звільнення.

З інших реабілітаційних заходів можна виділити розсилку інформаційних довідок та запитів до служби зайнятості за обраним місцем проживання за шість місяців до звільнення, оформлення документів (паспорт, трудова книжка та ін), створення реабілітаційних центрів, надання звільненим гуманітарної та правової допомоги.

⁷ Рог. Є. І. Цимбал, *Відновне правосуддя*, Київ 2003, с. 196.

Всі ці заходи хоч і здійснюються, але профілактичного ефекту від них мало. Необхідна нова система, яка передбачала б роботу з підлітком з першого дня укладення, прищеплювала б йому позитивні моральні якості.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день в Україні немає єдиної профілактичної системи. У деяких регіонах проводиться активна діяльність, в інших регіонах не реалізуються навіть обов'язкові програми. Тому в цілому по Росії спостерігається низька результативність профілактики злочинності неповнолітніх. Необхідно надати системі профілактики цілісність, різні суб'єкти профілактики повинні працювати узгоджено, а регіони повинні обмінюватися досвідом, навичками і вміннями, як між собою, так можливо і з іншими країнами. Для більшої результативності необхідно залучати до своєї діяльності різні благодійні організації та об'єднання. Необхідно пам'ятати, що ми маємо справу з молоддю, що опинилася у важкій ситуації, не можна закривати очі на її проблеми.

PREVENTION OF VIOLENT JUVENILE DELINQUENCY

ANDRZEJ GUSAK, NADIA CZUBOCHA

ABSTRACT: In the current socio-economic and socio-political conditions of growth of various forms of deviant behavior, crime, immoral displays of concern all of society. Because of this, the prevention of illegal behavior of children and adolescents. This activity ensures the protection of society against criminal attacks, not a fragile members of society choose the wrong path. Children - one of the most vulnerable groups in society that can be subjected to negative influence from the adult population, which often leads to negative consequences.

KEY WORDS: crime prevention, juvenile delinquency, the Commission on Youth, the social security agencies, juvenile delinquency